

DE GEMEENTELIJKE H.B.S. VOOR MEISJES TE UTRECHT

De jaren 1875-1882

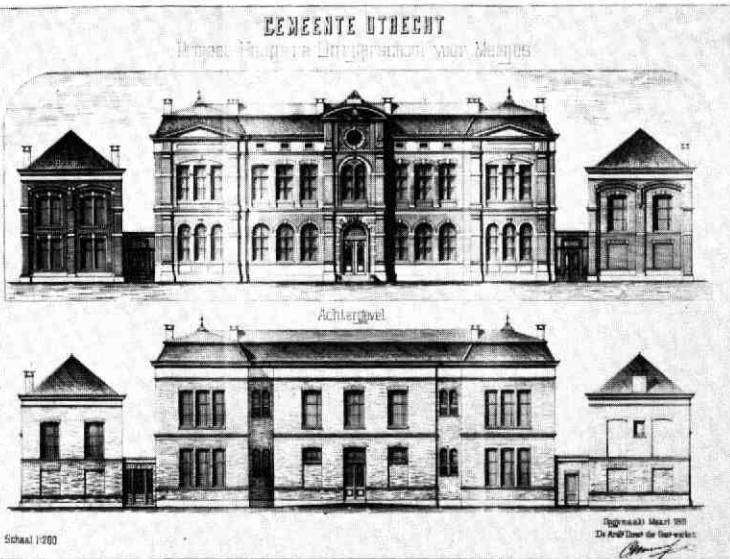
Het is louter toeval dat op de plaats waar in 1881-1882 het gebouw van de voormalige H.B.S. voor meisjes aan de Wittevrouwenkade 4 werd gebouwd, een vrouwenklooster¹⁾ heeft gestaan. Het klooster was in 1227 gesticht door de Premonstratenser orde voor adellijke dames, die om haar witte habijt „witte vrouwen” werden genoemd. Eén van de taken van deze „witte vrouwen” was het opvoeden van jonge adellijke dames. Een taak die zij bleven vervullen, totdat de kerkhervorming tegen het einde van de 16e eeuw de „witte vrouwen” uit het klooster verdreef. Het klooster zelf werd pas aan het eind van de 17e eeuw afgebroken. Of het gebouw van de voormalige H.B.S. voor meisjes ook zo'n lang leven beschoren is, waag ik te betwijfelen. In ieder geval staat het er nu langer dan zijn directe voorganger: de Willemskazerne, die van 1824-1829 gebouwd werd en een halve eeuw later, in 1877, door brand grotendeels verwoest werd. Slechts de vooruitspringende zijdelen bleven gespaard. In de ene zijvleugel werd het kadasterbureau gehuisvest, in de andere zijvleugel - bij het Wolfenplein - kwam eerst het museum voor Kunstnijverheid en vervolgens werd het vanaf 1929 een onderdeel van de gemeentelijke H.B.S. voor meisjes.

De H.B.S. voor meisjes kwam niet zomaar uit de lucht vallen. Sinds 1866 bestond er al een Rijks H.B.S. voor jongens aan de Kruisstraat. Al spoedig werd de be-

hoefte gevoeld aan een gelijkwaardige opleiding voor meisjes.

„Er zal eene school voor middelbaar onderwijs met driejarigen cursus voor meisjes worden opgericht”²⁾. Hierover werd in de gemeenteraad beraadslaagd op 28 mei 1874. Het voorstel werd met 13 stemmen tegen 9 aanvaard. Tegenstanders in de raad vestigden er de aandacht op, dat de oprichting van zo'n school door de onderwijs-wet niet verplicht was. Bovendien: „Is nu het oogenblik, om met de kosten voor die onverplichte school voor den dag te komen, wel geschikt, nu geheel de burgerij, met vreeze, het nieuwe belasting biljet, voor onze plaatselijke belastingen, genoegzaam dit jaar verdubbeld, te gemoet ziet als het zwarte beest, de boeman voor allen!” Een ander gemeenteraadslid merkte schamper op: „Het is dus eene zoogenaamde school de luxe, waar aan eene reeds meer gefavoriseerde klasse der maatschappij de gelegenheid zal worden aangeboden, om voor weinig geld goed middelbaar onderwijs te kunnen verkrijgen.” De meerderheid van stemmen gaf de doorslag en Utrecht was een H.B.S. voor meisjes met 3-jarige cursus rijker.

Een jaar later, op 29 juli 1875, werd mej. S. J. C. Buddingh tot directrice van de school benoemd³⁾. Op 7 september 1875 volgde de benoeming van mej. D. M. Verkerk uit Haarlem tot lerares Hoogduitsch en handwerken. Voor de beide andere moderne talen verschenen weinig sollicitanten. Uiteindelijk werden

Voor- en achtergevel van de H.B.S. voor meisjes, Wittevrouwenkade 4 te Utrecht. Tekening door C. Vermeys, architect-directeur der gemeentewerken, maart 1881 (G.A.U. neg.nr. C 24.798)

voor één jaar benoemd: mej. P. J. van Eelde (Engels) en mej. W. Wijthoff (Frans).

Eerstgenoemde werd een jaar later vervangen door mej. J. C. H. Schmidt, die tot haar vertrek in 1882 de eerste onderdirectrice zou zijn. Mej. Wijthoff werd per 19 mei 1876 tot vaste lerares Frans benoemd. In de overige vakken werd - tijdelijk voor één jaar - lesgegeven door de heren dr. H. Wefers Bettink (natuurlijke historie), dr. C. M. Kan (geschiedenis en aardrijkskunde), J. E. Fischer (rekenkunde), dr. E. H. Wijnces (natuurkunde) en H. J. P. Hanau (tekenen). De heer Kan zou in 1877 zijn docentschap aan de H.B.S. voor meisjes opgeven, door zijn benoeming tot hoogleraar aan de Universiteit te Amsterdam.

Mej. Schmidt nam zijn taak over. Mej. W. Hoogslag werd per 5 juli 1877 benoemd tot onderwijzeres in de gymnastiek. Misschien is het aardig om te weten hoeveel de docenten verdienden. In het cursusjaar 1880/1881 werd hiervoor f 15.000,- uitgetrokken. De directrice ontving hiervan f 2.800,- met een vergoeding van f 400,- voor het gemis van een vrije woning. Behalve dat zij de leiding had, moest zij wekelijks 9 uur lesgeven in het Nederlands. 16 uur les in moderne talen was goed voor een jaarwedde van f 1.500,-, 8 uur les voor f 800,-.

Als schoolgebouw diende de eerste jaren een van de weduwe B. J. A. Pabst - Vrij gehuurd pand op het adres Plompstorengracht H 657 (tegenwoordig: nr. 8), dat op 4 oktober 1875 in gebruik werd genomen. In de lokalen, die natuurlijk nogal provisioneel ingericht waren, zaten 26 leerlingen⁴).

Al heel gauw raakte de H.B.S. voor meisjes in Utrecht ingeburgerd.

In 1880 nam de gemeenteraad twee voor de school belangrijke beslissingen⁵). Dat de 3-jarige cursus werd omgezet in een 5-jarige was er één van. Het gevolg hiervan was, dat nieuwe leraressen voor wiskunde, Nederlands, geschiedenis, aardrijkskunde en schoonschrijven in de laagste klassen moesten worden aangetrokken. Het aantal leerlingen was ook in stijgende lijn. In het cursusjaar 1880/1881 telde de school 81 leerlingen.

De tweede beslissing betrof de goedkeuring voor een nieuw schoolgebouw op het terrein van de voormalige Willemskazerne, die begin 1880 met de grond gelijk gemaakt was, met uitzondering van de twee zijvleugels⁶).

Het huis aan de Plompstorengracht was bepaald ongeschikt voor het geven van onderwijs. „Daar in den lokalen *licht* en *lucht* beiden onvoldoende zijn, is het in het belang van de gezondheid van de leerlingen, dat weldra een betere lokaliteit voor deze school wordt aangewezen” schreef de directrice aan B en W⁷).

Na het raadsbesluit van 2 december 1880 werd snel daadwerkelijk gehandeld. Op 6 april 1881 stuurde de architect-directeur der gemeentewerken, C. Vermeys, bestek en bouwtekeningen aan B en W⁸). De plannen werden op 19 april 1881 goedgekeurd. De aanbesteding vond plaats op 7 mei 1881. Als laagste inschrijver kwam de aannemer W. A. G. Jansen uit de bus. Voor f 67.330,- zag hij wel kans om het ontwerp van C. Vermeys uit te voeren. Op 10 mei 1881

gingen B en W akkoord met de aanbesteding aan W. A. G. Jansen te Utrecht.

Het nieuwe schoolgebouw werd op maandag 4 september 1882 in gebruik genomen.

In het Utrechtsch stedelijk en provinciaal dagblad staat de volgende beschrijving van de nieuwe aanwinst⁹): „Maakte het gebouw van buiten gezien reeds den besten indruk, (-), inwendig voldoet het geheel aan de eischen van den nieuweren tijd.” Behalve 8 gewone leslokalen waren er in het hoofdgebouw een lokaal voor natuur- en scheikunde en een tekenlokaal met licht uit het noorden. In de leslokalen stonden 88 banken met verstelbare werkbladen, voor elke leerling één. De schoolborden waren van mat zwart spiegelglas. De borden konden op en neer bewogen worden en verder was het mogelijk ze naar voor of achter over te laten hellen. Gescheiden door een overdekte doorgang waren aan weerszijden van het hoofdgebouw aan de ene kant een woning voor de directrice (aan de voorkant) en de conciërge (aan de achterkant) en aan de andere kant een hoog en ruim gymnastieklokaal.

Curieus was de volgende beschrijving: er zijn „tal van bergplaatsen voor de kleeding van de leerlingen, benevens privaten met zelfsluitende zittingen die ingericht zijn voor het tonnestel. De tonnen zijn in het souterrain geplaatst en kunnen van buiten weggehaald worden, zoodat men daarmede in het gebouw niets te doen heeft.” In het gebouw was natuurlijk een aansluiting op de waterleiding, maar de waterclosets moesten nog uitgevonden worden.

Over de lokalen werd in de krant geschreven: „Ze hebben allen goed licht en flinke ventilatiemiddelen, voor zomer- en wintergebruik.” Maar dat ging in de begintijd niet helemaal op. Al heel gauw klaagde een vader bij de wethouder dat zijn dochters ziek werden „door den tocht ontstaan ten gevolge van de gebrekkige inrigting der toestellen tot luchtverschieping in de schoollokalen”¹⁰). In haar reactie gaf de directrice toe dat „den klacht over den tocht gegrond is”¹¹). Volgens haar hadden de docenten er ook last van.

De wethouder Royaerds kwam in eigen persoon onderzoeken of het allemaal waar was. Ook de inspecteur van het middelbaar onderwijs, dr. M. Salverda, kwam poolshoogte nemen. Van zijn hand verscheen een gedrukte nota over de kwestie¹²). Hij had eerst alle lokalen van de school onderzocht op 11 oktober 1882. Volgens de heer Salverda was het allemaal te wijten aan een slechte bediening van de centrale verwarming en ventilatie. In zijn nota gaf hij het advies dit voortaan door een deskundige te laten gebeuren. Het was niets anders dan een kinderziekte van het nieuwe gebouw.

Over het reilen en zeilen binnen de school wordt men aardig geïnformeerd door de bewaard gebleven correspondentie van de directrice. Het eerste schooljaar klaagde de directrice over het veelvuldig verzuimen van de lesuren door de 26 leerlingen, die bij maar liefst 6 verschillende dominees verspreid over de stad Utrecht catechisatie volgden. Zij gaf de voorkeur aan catechisatie op school. Pas na maanden slaagde zij erin een schikking met de 6 predikanten te treffen.

Leerlingen in 1892. Foto: Corine Ingelse (G.A.U., neg.nr. 24.814)

Voortaan zouden zij op dinsdagmorgen catechetisch onderwijs in het schoolgebouw geven¹³).

Een paar ouders hadden bezwaren tegen het vroege aanvangsuur - 8.00 uur - van de lessen. Vandaar een rekest¹⁴) aan B en W om het naar 9.00 uur te laten verschuiven, omdat „het een onredelijke eisch aan jonge meisjes is, om des winters dikwijls bij ruw weder of felle koude, steeds uiterlijk ten 7 uur op te staan, lang vóór dat de dag aangebroken en het huis behoorlijk verwarmd is.“ Op dit rekest werd door B en W afwijzend beschikt, omdat slechts 5 van de 22 ouders hierom verzocht hadden¹⁵). Bovendien zou het problemen met de predikanten leveren, omdat sinds kort de catechisatie iedere dinsdagmorgen reeds om 8.00 uur begon. Op 24 oktober 1876 kwam er een klacht van een ouder binnen over het feit dat de kachel in school nog niet brandde. Die mocht pas per 1 november worden aangestoken. Zo was reglementair voorgeschreven.

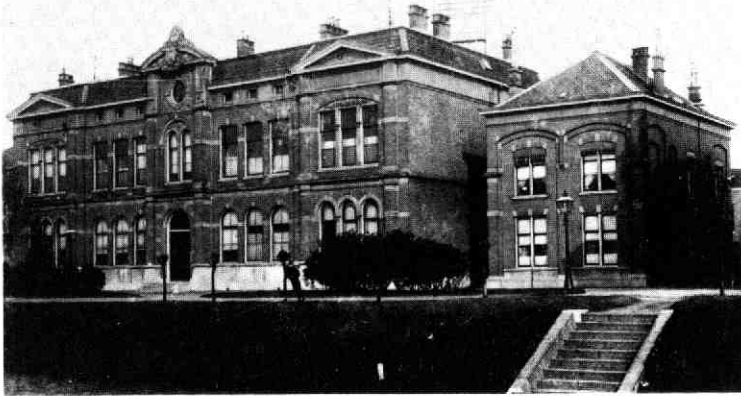
„Sinds acht dagen is een vrij strenge koude ingevalen. In de meeste gezinnen, althans overal waar men meer op de temperatuur dan op den datum let, zorgt men voor verwarming der vertrekken“, aldus de klagende ouder. De directrice, die in de begintijd heel wat te verduren had van de ouders die zich zorgen

maakten over de toen blijkbaar nog teer gebouwde meisjes, was één en al begrip voor deze gegronde klacht en beloofde haar best te doen om dit voor schrift in het stedelijk reglement ongedaan te laten maken.

Niet alleen de ouders, maar ook de directrice maakte zich wel eens zorgen over de leerlingen. Wat te zeggen van een brief van haar aan een vader: „Ik kom tot U met eene klacht over den ijver Uwer dochter, over haar te grooten ijver namelijk“¹⁶). Zes uur les en vervolgens twee uur besteden aan huiswerk was wel het maximum dat je van een meisje eisen kon, aldus de directrice. Maar vijf uur aan huiswerk besteden ging te ver!

Op 15 februari 1877 had een gedenkwaardige gebeurtenis plaats: voor het eerst werd een leerlinge twee dagen van school gestuurd. In een brief maakte de directrice duidelijk waarom: „daar zij zich aan bepaald verzet tegen den heer Hanau heeft schuldig gemaakt“¹⁷). De heer Hanau was de tekenleraar, op school toch al vaak niet zo'n benijdenswaardige positie. Natuurlijk volgde een schriftelijke reactie van de vader: „Zij heeft gelagchen om eene opmerking van den heer Hanau, dat is waar; maar welk - door gemis van behoorlijke lichaemsoefening zenuwachtig prik-

De H.B.S. voor meisjes,
Wittevrouwenkade 4,
Utrecht. Foto G. Joch-
man, c. 1900 (G.A.U.,
neg.nr. C 24.806)

kelbaar gemaakt - meisje van haren leeftijd zal dit *niet* doen, wanneer het met de deftigheid van een onderwijzer in de taal van een oppasser aldus wordt aangesproken: „juffrouw ik *heef* U gezeg^h“¹⁸). In zijn brief laat de vader duidelijk merken dat hij niet zo'n hoge dunk van het gezag van de heer Hanau heeft en „en passant“ somt hij namen van leraren op die wel beschikken over „eene welwillende vriendelijkheid en gestrenge handhaving van het gezag.“ Hij hoopt dat de straf van zijn dochter een voorbeeld voor de andere meisjes zal zijn om voortaan wat voorzichtiger te zijn tegenover leraren en ze niet uit te lachen.

Wat meer moeilijkheden had de directrice met een andere vader van een leerlinge.

In zijn lange brief, waarin hij zich aan het eind verontschuldigt voor zijn bijna onleesbare handschrift vanwege een verkrampte hand, schrijft hij o.a.: „Het betreft de straf door de onderwijzeres(?)(!!) in de gymnastiek, wegens indisciplie van eenige of vele leerlingen bij eene vorige les, heden op allen zonder onderscheid toegepast. Die straf en de wijze ervan, was te voren aangekondigd en mij bekend, waardoor ik gelegenheid had mijn dochter op te dragen den duur er van op het horloge te constateren. *Achttien* minuten lang moesten de leerlingen onbeweeglijk blijven staan en even zoo lang heeft L. de vernedering moeten ondergaan van eene straf, door *zulk* een onderwijzeres! opgelegd, voor eene overtreding door anderen gepleegd. Zij heeft op mijn aanbeveling zich geduldig aan haar lot onderworpen“¹⁹). Maar dit muisje had een staartje, want, vervolgt de vader doodleuk: „Ik dien derhalve bij U eene formele klacht in over de geestelijke mishandeling die mijn dochter heden morgen is aangedaan.“

De boze brief eindigt met de klacht dat het niet „comme il faut“ was dat het toezicht op de meisjes bij straffen werd uitgeoefend door de conciërge.

Een dag later, op 27 oktober 1877, antwoordt de directrice dat zij de gymnastieklerares zal verzoeken voortaan geen collectieve straffen te geven. En wat

betreft het toezicht op de leerlingen, dat was hard nodig „daar de leerlingen bewezen hebben surveillance niet te kunnen ontberen.“ De vader moppert nog wat na in zijn antwoord voor wat betreft de gymnastieklerares, maar gaat vooral fel te keer tegen het surveilleren door de conciërge²⁰).

De zaak sleepte zich voort. B en W ontvingen inderdaad een bezwaarschrift van de vader, en de directrice kreeg gelegenheid zich te verweren. Na het lezen van het bezwaarschrift van de vader, het weerwoord van de directrice en na de commissie van toezicht op het middelbaar onderwijs te hebben gehoord, besloten B en W op 10 januari 1878 dat voortaan niet de conciërge, maar een van de docenten toezicht zou houden op de leerlingen die met „schoolblijven“ gestraft werden²¹).

De M.M.S.- en H.B.S.-opleiding vanaf 1917

Een brief dd 6 juni 1916²²) van de directrice mej. C.J. van de Ven Sauveur was voor B en W aanleiding om het besluit te nemen, dat er per 1 september 1917 naast een 5-jarige M.M.S.-opleiding een 6-jarige H.B.S.-opleiding zou komen, gelijkwaardig aan de 5-jarige H.B.S. voor jongens²³).

Wat was er namelijk aan de hand? Met lede ogen zag mej. Van de Ven Sauveur heel wat meisjes de overstap maken naar de Rijks H.B.S. voor jongens of het stedelijk gymnasium. De diploma's van die scholen gaven de meisjes gelegenheid een hogere opleiding te volgen. In Den Haag en Arnhem had men dit ook geconstateerd en daarom respectievelijk in 1904 en 1914 een 6-jarige H.B.S.-opleiding voor meisjes ingevoerd. Dat was een jaar langer dan bij de jongens, omdat het tempo anders te hoog zou zijn voor de meisjes. Verder wilde mej. Van de Ven Sauveur de weg openen naar een gymnasiale opleiding voor uitsluitend meisjes. Haar voorzichtige verzoek om in de hoogste klassen van de meisjesschool een paar uur Latijn te geven, vond geen genade in de ogen van het gemeentebestuur. Tien jaar later zou deze zaak op-

nieuw aan de orde gesteld worden.

Intussen zat men midden in de Eerste Wereldoorlog²⁴). Er was een chronisch gebrek aan kolen. Vanaf 14 februari 1917 werd daarom wekelijks drie volle werkdagen les gegeven. De wethouder van onderwijs voelde er zelfs voor om het huiswerk af te schaffen, omdat de ouders van de leerlingen thuis ook problemen hadden met de hoge verwarmings- en verlichtingskosten. Uiteindelijk gingen B en W akkoord met een „sterke beperking van het huiswerk“.

Het schooljubileum in 1925

In 1925 bestond de school 50 jaar en dit werd op 17 en 18 december van dat jaar zo groots mogelijk gevierd²⁵). De feestelijkheden werden geopend met een receptie, waar de directrice en docenten werden gelukgewenst door oud-leerlingen en een imposante vertegenwoordiging van het gemeentebestuur, bestaande uit burgemeester Fockema Andreae, de wethouders Meyer en De Waal Malefijt en de gemeentesecretaris De Lange. De school werd met heel wat cadeaus rijkelijk bedacht. De oud-leerlingen schonken een ornamentale lamp naar ontwerp van Kees Kuiler. En alsof de school nog steeds met verlichtingsproblemen te kampen had, kwam de burgemeester met een elektrische lamp.

's Avonds gaf de schoolvereniging Hobe (opgericht op 14 maart 1914) een voorstelling in de schouwburg, die klonk als een klok. Op het programma stonden twee toneeluitvoeringen: het middeleeuwse stuk „Esmoreit“ en „Les précieuses ridicules“ van Molière²⁶). De opbrengst van deze geslaagde avond had een batig saldo, dat onmiddellijk besteed werd voor de aanschaf van een projectietoestel voor het geven van onderwijs. De volgende dag was er een kermis in het hele schoolgebouw, die niet toegankelijk was voor heren in de leeftijd van 12 tot 30 jaar. Jongere broertjes, bejaarde autoriteiten en schoolgeld betalende vaders werden blijkbaar als ongevaarlijk geacht. De avond van de tweede dag was bestemd voor een reünie-diner voor oud-leerlingen en een „avondfeest“ voor de leerlingen.

Ter bestrijding van de onkosten gedurende de twee feestdagen had de gemeente een bijdrage van f 300,- gegeven. De oud-leerlingen zamelden f 400,- in ten bate van een fonds voor leerlingen in nood.

Van deze 50-jarige herdenking zijn foto's bewaard gebleven, zoals een groepsfoto van docenten en leerlingen voor de school op een koude en sombere decemberdag, van de receptie met de dames docenten en de heren stadsbestuurders, van mensen in balkleding op de dansvloer tijdens het „avondfeest“ en van meisjes in „fantasie kostuum“ voor de kermis.

De schoolverenigingen

De gezelligheidsvereniging van een school speelde in die tijd nog een belangrijke rol. Voor de meisjes was het toen nog onbestaanbaar om wekelijks naar de bioscoop te gaan of haar vertier in dancings te zoeken. Aan sport zal ook niet al teveel aandacht zijn besteed. T.V. en radio waren nog geen gemeengoed. Men had

weinig keus om zich in vrije tijd te vermaken. De meisjesschool kende twee gezelligheidsverenigingen: Iris (opgericht op 9 april 1913) en het reeds genoemde Hobe. Jaarlijks werden één of meer feestavonden georganiseerd. Dan werd er door leerlingen gedeclameerd, werden sketches - die natuurlijk niet gewaagd mochten zijn - opgevoerd en bracht het schoolorkest muziekstukjes op piano, viool en andere muziekinstrumenten ten gehore.

Op 8 oktober 1926 kwamen de besturen van Iris en Hobe bijeen om een fusie aan te gaan²⁷). Over het nut ervan was men het gauw eens. Een strijdpunt bleef of leerlingen van de laagste klassen de „grote“ feestavonden mochten bijwonen. Een week later - op 15 oktober - werd onder toezicht van de directrice een bestuur voor de nieuwe vereniging gekozen, die pas weken later een naam kreeg: Helios (Humor En Leut Is Ons Streven).

Het gemeentelijk Lyceum voor meisjes sinds 1926

De pas benoemde directrice mej. dr. J. J. van Dumelen hield in 1926 een enquête onder de ouders van de leerlingen met de vraag of zij voelden voor een gymnasiale opleiding voor uitsluitend meisjes²⁸). Hier werd positief op gereageerd. Nu moest dit plan nog in een besluit door het gemeentebestuur worden omgezet. Het was niet gunstig voor de meisjesschool dat dit plan besproken werd tegelijkertijd met de bouw van een nieuw stedelijk gymnasium. De pers en trouwens heel wat gemeenteraadsleden vonden een nieuw gebouw voor het stedelijk gymnasium veel belangrijker. Toch bleek de gemeenteraad de school aan de Wittevrouwenkade goed gezind en zo kwam het besluit tot stand dat de school vanaf 1 september 1926 het gemeentelijk lyceum voor meisjes heette. Men had gekozen voor een gymnasiale opleiding van 5 jaar na een 1-jarige onderbouw. Per 9 september 1926 werd mej. C. H. E. Haspels tot lerares in de klassieke talen benoemd.

De gemeentelijke H.B.S voor meisjes sinds 1941

In 1935 was de wereld in een ernstige economische crisis gedompeld.

Overal moest er bezuinigd worden. „De toestand der gemeente-financiën eischt meer en meer, dat de gemeentelijke uitgaven worden beperkt en verlaagd. Wij hebben daarom overwogen, of er niet maatregelen ter bezuiniging op het gymnasium en middelbaar onderwijs moeten worden genomen“²⁹). Van de totaal 286 leerlingen van het lyceum voor meisjes volgden 60 meisjes het gymnasium onderwijs. Dat kostte de gemeenschap f 310,09 per leerling.

Voor het stedelijk gymnasium lagen de cijfers gunstiger: 247 leerlingen die de gemeenschap ieder f 290,58 kostte. Het gemeentebestuur dreigde rigoureuus op te treden door behalve de gymnasiumafdeling ook de H.B.S.-afdeling van het lyceum voor meisjes op te heffen. Opheffing van de H.B.S.-afdeling zou echter ook het verlies van Rijkssubsidie betekenen. Daar zag men dus vanaf. Over het voortbestaan van de M.M.S.-afdeling was men het zonder meer eens.

Bij K.B. van 10 mei 1935 waren bezitsters van het eindexamen M.M.S. vrijgesteld van het staatsexamen voor toelating tot de universiteit voor de vakken Nederlands, Frans, Duits, Engels en geschiedenis. Het was dus eindelijk een diploma „met rechten” geworden.

Op 20 december 1935 werd het volgende voorstel in de gemeenteraad besproken: „Wij hebben de eer U thans in overweging te nemen en te besluiten:

- a. het lyceum voor meisjes met ingang van 1 september 1936 om te zetten in een H.B.S. voor meisjes;
- b. de afdeling C (= het gymnasium) van het lyceum voor meisjes geleidelijk te laten uitsterven;
- c. het schoolgeld voor de leerlingen der onder a. bedoelde H.B.S. voor meisjes met vijftig procent te verhogen.”

De gemeenteraad ging met b en c akkoord, behalve dan dat het schoolgeld niet met 50, maar met 25% werd verhoogd. Een H.B.S. voor meisjes werd het weer vanaf 1941.

Deze geleidelijke afbraak van de school heeft de voortvarende directrice mej. Van Dummelen niet afgewacht³⁰). Tot grote schrik van de ouders en het gemeentebestuur had zij per 1 september 1935 ontslag genomen en de positie van directrice van de H.B.S. voor meisjes te Rotterdam aanvaard. Met haar ging een prima schooldirectrice en uitmuntend pedagoge heen, die zowel bij de leerlingen als bij het gemeentebestuur een zeer gezien persoon was.

De werkweek in 1937

Veel zorg en aandacht werd er aan de werkweken buiten het schoolgebouw besteed. Er is een aardig verslag van de werkweek van 19 tot 24 oktober 1937 bewaard gebleven, geschreven door een enthousiaste leerlinge van de gymnasium-afdeling³¹). Hierin beschrijft zij het vertrek per fiets vanaf de Wittevrouwenkade naar het Maarten Maartenshuis te Doorn. Vóór het vertrek sprak de directrice mej. J. L. Maathuis enige vermanende woorden, waar de meisjes vermoedelijk amper naar luisterden. Na een paar honderd meter fietsen veroorzaakte een meisje een botsing met een passerende auto. Het liep gelukkig goed af. Tegen 17.00 uur werd het Maarten Maartenshuis bereikt.

Het was de bedoeling dat tijdens de werkweek twee toneelstukken gelezen en geleerd werden. Het betrof „Kabale und Liebe” van Schiller en „Mostellaria” van Plautus. Voor de meisjes was het een hele kluit. Op 23 oktober 's middags werd in aanwezigheid van de directrice en andere belangstellende docenten het toneelstuk in het Latijn en 's avonds het Duitse stuk opgevoerd. De uitvoering van „Mostellaria” verliep naar wens; ieder beheerste zijn rol goed. Het stuk van Schiller was duidelijk te hoog gegrepen. De voorstelling werd halverwege afgebroken. De enthousiaste verslaggeefster meldt toch: „Groot succes! Een geluk was nog, dat we geen entreegeld hoefden terug te betalen.”

De oorlogsjaren 1940-1945

Van de 10 schoolgebouwen van middelbaar en voorbereidend hoger onderwijs, die Utrecht gedurende de oorlogsjaren 1940-1945 rijk was, werd het merendeel door de Duitse bezetter gevorderd. De gemeentelijke H.B.S. voor meisjes aan de Wittevrouwenkade bleef dit lot bespaard³²). Met huisvestingsmoeilijkheden had de H.B.S. voor meisjes tijdens de oorlogsjaren dus niet te kampen, maar wel - zoals trouwens iedere school - met brandstoffschaarste, verduisteringsvoorschriften, beperking van het stroomgebruik, tekort aan leerboeken en anti-joodse maatregelen, die zowel voor leraren als leerlingen golden. De lessen werden zo goed en zo kwaad als het ging voortgezet.

Uit de bewaard gebleven correspondentie wil ik slechts twee gebeurtenissen lichten. De eerste betreft de gevolgen van de diefstal van de enige schrijfmachine in school in de nacht van 20 op 21 september 1942. Uitgaande brieven moesten nu geschreven worden. Dit was voor de wethouder van onderwijs reden om een met potlood geschreven briefje op 23 september retour te sturen met het volgende commentaar: „Aangezien ik niet gewend ben met potlood geschreven briefjes te ontvangen, doe ik het U wederom toekomen”³³).

Minder leuk was de volgende gebeurtenis, waarover de directrice schriftelijk aan de wethouder van onderwijs rapporteerde³⁴). Op 30 november 1942 stormde een leerlinge hevig ontdaan op de directrice af met de volgende woorden: „Een Duitser achtervolgt mij!” Inderdaad liep pal achter haar een bepaald niet vriendelijk uit zijn ogen kijkende Duits militair, die aanstalten maakte zijn pistool in de holster te doen. De Duitser schold het meisje uit voor alles wat mooi en lelijk was en . . . gaf haar vervolgens een draai om de oren! De directrice mej. Maathuis slaagde erin de Duitser te kalmeren. Na veel heen en weer gepraat wilde hij vervolgens genoegen nemen met een door de ouders te betalen boete van f 50,- aan de Winterhulp. Dat bedrag werd tenslotte teruggebracht tot f 3,-, twee maanden zakgeld van het meisje. Wat was er gebeurd?

Vanaf het achterbalkon van de tram had de Duitser het meisje aangekeken „op een manier, die haar onaangenaam deed”. Zij had hierop „helaas op onwaardige manier gereageerd” door het puntje van haar tong uit te steken. Dat wekte de woede van de Duitser op, die haar achterna gelopen was toen zij de tram verliet. De directrice vond het wel bedenkelijk dat hij op een gegeven moment zijn pistool trok. „Dit was zeer gevaarlijk, aangezien hij in zijn opgewondenheid door allerlei groepen leerlingen heengedrongen is.” De Duitser deed toch nog zijn beklag bij een hogere instantie. Het beledigen van Duitsers in uniform was strafbaar. In een brief van de wethouder van onderwijs dd 3 december 1942 kreeg de directrice het verwijt, dat zij niet meteen na het voorval de burgemeester of wethouder op de hoogte gesteld had. Hoe deze affaire tenslotte is afgelopen, heb ik niet kunnen achterhalen.

Het 75-jarig bestaan van de H.B.S. voor meisjes te Utrecht. Docenten en leerlingen op weg naar de plechtige herdenking in de Pieterskerk, 19 december 1950. Foto Anp-foto, Amsterdam (G.A.U., neg.nr. C 24.805)

Het schoolgebouw

Het schoolgebouw kwam ongeschonden door de oorlogsjaren. Alleen zag het er van binnen en buiten nogal verveloos uit³⁵). Daar was ook in tien jaar niets aan gedaan. De laatste opknabbeurt had plaatsgevonden in 1934³⁶); daarvoor waren er verbouwingen geweest in 1913, 1917³⁶) en 1928/29. Bij de verbouwing van 1913³⁷) werden het trappenhuis en de kleedkamers achterin het hoofdgebouw omgetoverd in vier ruime lokalen en een smallere trap. In 1928/29³⁸) volgde de uitbreiding met een aantal lokalen in het voormalige museum van kunstnijverheid. In 1953³⁶) zou nog een ingrijpende verbouwing plaats vinden. Boven de bestaande lokalen aan de achterkant werden een paar leslokalen en tekenzaal gebouwd. Het zadeldak van het gymnastieklokaal werd afgebroken en vervangen door een plat dak.

Het schooljubileum in 1950

In 1950 werd het 75-jarig bestaan van de school gevierd. Het zou het laatste jubileumfeest zijn, maar dat kon men toen nog niet weten. Op 4 oktober werden de feestelijkheden geopend met een bioscoopvoorstelling in het Rembrandttheater. Er werd een toepasselijke film gedraaid: „The happiest days of your life“, een komedie met Margaret Rutherford, waarbij een jongenskostschool overvallen wordt door 200 leerlingen van een meisjesschool³⁹).

Er waren in 1950 327 leerlingen op school. Dat was heel wat meer dan de 203 in 1940, een van de mage-re jaren na de opheffing van het lyceum.

De belangrijkste festiviteiten rond het jubileum van 1950 speelden zich op 19 en 20 december af. Het begon met een plechtige bijeenkomst in de Pieterskerk, waarheen de docenten en leerlingen in optocht vanaf de Wittevrouwenkade gewandeld waren. In de Pieterskerk werden toespraken gehouden door de directrice mej. J. L. Maathuis, burgemeester jhr. mr. C. J. A. de Ranitz, de inspecteur van het gymnasium en middelbaar onderwijs A. J. S. van Dam, de oud-

leerlinge mevr. N. van Leeuwen-Vos en de leerlinge Henny van der Lee⁴⁰).

's Middags 19 december recipieerden directrice en docenten in de school aan de Wittevrouwenkade. De commissaris van de koningin in de provincie Utrecht M. A. Reinalda, mevr. De Ranitz-de Brauw en wethouder V. d. Vlist gaven acte de présence. 's Avonds vond in de stadsschouwburg een uitvoering plaats van het speciaal door dr. P. H. Schröder geschreven toneelstuk „Mijn kinderen“, waar 12 dames een rol in speelden⁴¹). Op 20 december werd een kermis in het schoolgebouw gehouden, met een zigeunertent, een crèche voor kleuters, een modeshow etc. 's Avonds werd een revue in Tivoli opgevoerd⁴²). Diverse taferelen werden ten tonele gebracht, o.a. een toekomstscène in 2025, met leerlingen die plannen maakten voor het 150-jarig bestaan van de school.

Epiloog

Het 100-jarig - laat staan het 150-jarig - jubileum was de school aan de Wittevrouwenkade niet beschoren. De „Mammotwet“ van de jaren zestig was er schuld aan dat de meisjesschool gedoemd was te verdwijnen, na eerst een onderdeel van een scholengemeenschap te zijn geweest.

I.v.m. het toelaten van jongens als leerlingen werd per 15 augustus 1966 de naam van de school aan de Wittevrouwenkade gewijzigd in: Gemeentelijke H.B.S. met 6-jarige cursus en M.M.S.

De Rijks H.B.S. aan de Kruisstraat werd door de gemeente overgenomen en samengevoegd met de gemeentelijke H.B.S. en M.M.S. aan de Wittevrouwenkade m.i.v. 16 augustus 1968. Hierop vooruitlopend was de naam van de scholengemeenschap per 1 augustus 1967 gewijzigd in: gemeentelijk atheneum met afdelingen H.A.V.O., H.B.S. en M.M.S.

De M.M.S.-opleiding werd per 1 september 1970 opgeheven. In 1973 veranderde de naam van de scholengemeenschap in Traiectum College. Een lang le-

ven was dit College niet beschoren: per 1 augustus 1981 werd de scholengemeenschap opgeheven⁴³), waarna het archief van o.a. de voormalige gemeentelijke H.B.S. voor meisjes in de gemeentelijke archiefplaats werd gedeponereerd. Het archief is inmiddels geïnventariseerd.

A. B. R. du Croo de Vries

Gemeentelijke Archiefdienst
Alexander Numankade 199
Utrecht

Bijlage

Directrices en directeur waren achtereenvolgens:

1. mej. S. J. C. Buddingh	(1875-1900)
2. mej. A. Nicolai	(1900-1907)
3. mej. C. J. van de Ven Sauveur	(1907-1922)
4. mej. dr. M. J. Freie	(1922-1925)
5. mej. dr. J. J. van Dummelen	(1926-1935)
6. de heer dr. A. Vega	(1935-1936)
7. mej. J. L. Maathuis	(1936-1955)
8. mej. dr. ir. N. H. J. M. Voogd	(1955-1965)
9. de heer T. P. Hut	(1965-1972)

Om een idee te krijgen van het aantal leerlingen, dat de school bezocht heeft, volgt hier een opgave van de jaren met daarachter het aantal:

1875 -	26 leerlingen
1879 -	53 leerlingen
1880 -	81 leerlingen
1917 -	144 leerlingen
1926 -	220 leerlingen
1935 -	286 leerlingen
1940 -	203 leerlingen
1950 -	327 leerlingen
1965 -	296 leerlingen

Noten:

- G.A.U., archief gem. H.B.S. voor meisjes te Utrecht, inv.nr. 425.
 - Gemeenteraadsverslag dd 28 mei 1874. G.A.U., bib. Utrecht nr. 3400.
 - Jaarverslag gemeente Utrecht, 1875, bijlage D. G.A.U., bib. Utrecht nr. 3404.
 - Jaarverslagen gemeente Utrecht, bijlage over het Middelbaar Onderwijs. G.A.U., bib. Utrecht nr. 3404.
 - Gemeenteraadsverslag dd 23 april 1880 betreffende de 5-jarige M.M.S.-opleiding; gemeenteraadsverslag dd 2 december 1880 betreffende de nieuwbouw van de school aan de Wittevrouwenkade. G.A.U., bib. Utrecht nr. 3400.
 - De aanbesteding van de definitieve afbraak van de voormalige Willemkazernes vond plaats op 24 december 1879. G.A.U., bib. Utrecht nr. 4333, bestekken 1880.
 - Het door de directrice geschreven jaarverslag 1879-1880. G.A.U., arch. gem. H.B.S. voor meisjes te Utrecht, inv.nr. 22.
 - Bestekken 1881. G.A.U., bib. Utrecht nr. 4333.
- Notulen betreffende fabricage, dd 6 april, 19 april, 9 en 10 mei 1881. G.A.U., arch. V., inv. nr. 389x.

- Utrechtsch provinciaal en stedelijk dagblad dd 1 september 1882. G.A.U., bib. Utrecht nr. 7007.
- Brief dd 3 oktober 1882. G.A.U., arch. gem. H.B.S. voor meisjes te Utrecht, inv.nr. 24.
- Brief dd 4 oktober 1882. Ibidem.
- Gedrukte nota van J. M. van Bemmelen en M. Salverda dd 21 oktober 1882. Ibidem.
- Brieven dd 12 januari en 18 augustus 1876. G.A.U., arch. gem. H.B.S. voor meisjes te Utrecht, inv.nr. 18.
- Rekest dd 24 september 1876. G.A.U., arch. gem. H.B.S. voor meisjes te Utrecht, inv.nr. 19.
- Brief dd 17 oktober 1876. Ibidem.
- Brief dd 14 januari 1877. Ibidem.
- Brief dd 15 februari 1877. Ibidem.
- Brief dd 17 februari 1877. Ibidem.
- Brief dd 26 oktober 1877. G.A.U., arch. gem. H.B.S. voor meisjes te Utrecht, inv.nr. 20.
- Brief dd 29 oktober 1877. Ibidem.
- Brief dd 10 januari 1878. Ibidem.
- G.A.U., arch. gem. H.B.S. voor meisjes te Utrecht, inv.nr. 145.
- Gedrukte verzameling 1917, nr. 18, dd 27 februari 1917. G.A.U., bib. Utrecht nr. 3409.
- Gemeenteraadsverslag dd 12 april 1917. G.A.U., bib. Utrecht nr. 3400.
- Jaarverslag gemeente Utrecht 1917, bijlage D, blz. 47-49. G.A.U., bib. Utrecht nr. 3404.
- Utrechtsch provinciaal en stedelijk dagblad dd 17 en 18 december 1925. G.A.U., bib. Utrecht nr. 7007.
- „Programma van den schouwburgavond t.g.v. het gouden jubileum van de H.B.S. voor meisjes te Utrecht, 17 december 1925.” G.A.U., arch. gem. H.B.S. voor meisjes te Utrecht, inv.nr. 403.
- G.A.U., arch. gem. H.B.S. voor meisjes te Utrecht, inv.nr. 407.
- Gemeenteraadsverslag dd 9 juli 1926. G.A.U., bib. Utrecht nr. 3400. Gedrukte verzameling 1926, nr. 95, dd 29 juni 1926. G.A.U., bib. Utrecht nr. 3409.
- Gemeenteraadsverslag dd 20 december 1935. G.A.U., bib. Utrecht nr. 3400. Gedrukte verzameling 1935, nr. 228, dd 6 december 1935. G.A.U., bib. Utrecht nr. 3409. Gedrukte verzameling 1935, nr. 244, dd 13 december 1935. Ibidem.
- Jaarverslag gemeente Utrecht 1935, bijlage nr. 12, blz. 4. G.A.U., bib. Utrecht nr. 3404.
- G.A.U., arch. gem. H.B.S. voor meisjes te Utrecht, inv.nr. 104.
- Jaarverslag gemeente Utrecht 1941-1945, blz. 189. G.A.U., bib. Utrecht nr. 3404.
- G.A.U., arch. gem. H.B.S. voor meisjes te Utrecht, inv.nr. 114.
- Rapport van de directrice dd 1 december 1942. Ibidem.
- Jaarverslag gemeente Utrecht 1946-1948, bijlage 11, blz. 14. G.A.U., bib. Utrecht nr. 3404.
- Bouwdossier Wittevrouwenkade 4 5. G.A.U.
- „Een terugblik” door C. J. v. d. Ven Sauveur. G.A.U., arch. gem. H.B.S. voor meisjes te Utrecht, inv.nr. 425.
- Gemeenteraadsverslag dd 8 juni 1928. G.A.U., bib. Utrecht nr. 3400. Gedrukte verzameling 1928, nr. 81. G.A.U., bib. Utrecht nr. 3409. Utrechtsch provinciaal en stedelijk dagblad dd 2 november 1929. G.A.U., bib. Utrecht nr. 7007.
- Nieuw Utrechts Dagblad dd 4 oktober 1950. G.A.U., bib. Utrecht nr. 7061 (14x).
- Utrechts Nieuwsblad dd 19 december 1950. G.A.U., bib. Utrecht nr. 7049.
- Nieuw Utrechts Dagblad dd 20 december 1950. G.A.U., bib. Utrecht nr. 7061 (14 x)
- Utrechts Nieuwsblad dd 22 december 1950. G.A.U., bib. Utrecht nr. 7049.
- Gedrukte verzameling 1966, nr. 106, dd 15 april 1966. G.A.U., bib. Utrecht nr. 3409. Jaarverslag gemeente Utrecht 1966, bijlage 14, blz. 2. G.A.U., bib. Utrecht nr. 3404. Mededelingen van het archief van de afdeling onderwijs van het stadhuis te Utrecht.

G.A.U. = gemeentelijke archiefdienst Utrecht.

DE UTRECHTERS EN HUN HUIZEN

ACH LIEVE TIJD (10)

Het is steeds weer interessant om te zien aan de hand van welke thema's zendgemachtigden en uitgevers denken het grote publiek het verleden te kunnen verkopen. Bij een titel als „Dertien eeuwen Utrecht. De Utrechters en hun . . .”, is een associatie met „58 miljoen Nederlanders en hun . . .” onvermijdelijk. Bei-

de reeksen hebben bovendien menig onderwerp gemeen, hoewel het niet waarschijnlijk is, dat van een titel als „58 miljoen Nederlanders en hun erotiek” binnenkort hetzelfde gezegd zal kunnen worden. De keuze en de uitwerking van de behandelde thema's lijken steeds weer bepaald te worden door de mate